

Ярослав Антонюк

Кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії Національного університету «Острозька академія»

У статті простежено протистояння Служби безпеки ОУН(б) та радянської влади на території Волинської, Рівненської, а також частин Житомирської і Брестської областей у 1946—1951 рр. в ідеологічній сфері. Проаналізовано форми та методи боротьби, які застосовували протилежні сторони, подана оцінка їх доцільності та ефективності. Ключові слова: Служба безпеки, радянська влада, агітація, пропаганда, вибори, вчителі, священики, молодь.

Yaroslav Antonyuk

The combating of Security Service OUN (b) against the political-propaganda, cultural and educational measures of the Soviet power in PZUZ (1946—1951)

The article analyses the propaganda confrontation of the Security Service OUN(b) and Soviets in the Volyn, Rivne, partly Zhytomyr and Brest part regions in 1946—1951, kinds and methods of warfare that were used by the opposing sides. The evaluation of their feasibility and effectiveness is made.

Key words: Security Service, the Soviet authority, agitation, propaganda, election, teachers, priests, youth.

ПРОТИДІЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ ОУН(Б) ПОЛІТИЧНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКИМ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІМ ЗАХОДАМ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ТЕРИТОРІЇ ПЗУЗ (1946–1951 рр.)

Незважаючи на значні здобутки української історичної науки у вивченні діяльності Служби безпеки ОУН(Б), специфіка її діяльності на рівні окремих регіонів й надалі залишається малодослідженою. Однією з таких проблем є протистояння оунівської контррозвідки та потужного радянського пропагандистського апарату.

Серед дослідників окресленої проблематики можна виділити Олександру Стасюк та Олега Дмитерка, які вивчали пропагандистську діяльність ОУН та УПА. Безпосередньо цьому питанню присвячена низка праць видатного історика Дмитра Веденєєва. На матеріалі Волинської області пропагандистську роботу оунівського підпілля досліджував Володимир Данилюк.

Метою нашої статті є з'ясування особливостей боротьби СБ ОУН(Б) з радянською пропагандою в межах окремого регіону — північно-західних українських земель (ПЗУЗ), а також спростування усталених міфів.

Усвідомивши з початком 1946 р. неможливість ефективного військового протистояння радянській владі, керівництво ОУН(Б) сконцентрувало свої зусилля на пропаганді. «Сьогодні перед нашою політичною організацією в першу чергу стоять великі завдання в пропагандивній роботі, оскільки інші форми боротьби не мають можливостей свого всебічного вияву» — наголошувала одна з інструкцій Головного осередку пропаганди¹. Це завдання ставало особливо важливим, оскільки на зайнятих територіях радянська влада розгорнула потужну пропагандистську та культурно-освітню діяльність, спрямовану на ідеологічну боротьбу з українським націоналізмом, деморалізацію і розкол підпілля, привернення на власну сторону місцевого населення.

Важливу роль у цьому протистоянні відіграла СБ ОУН(Б), яка протягом усього післявоєнного періоду діяла у тісній взаємодії

¹ Цит за: Стасюк О. *Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.)*. — Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. — С. 55.

з референтурою пропаганди². Зокрема, до її компетенції належала допомога у налагодженні випуску підпільної літератури, ремонту і закупівлі друкарських машинок. Так, взимку 1947 р. житель с. Мизів Старовижівського р-ну за наказом коменданта боївки СБ Михайла Лазарука-‘Лиса’ виготовив запчастини до друкарського верстату³. Майстер з ремонту друкарських машинок з Луцька (передмістя Красне) за дорученням СБ заміняв у них латинські шрифти на українські⁴.

Через мережу інформаторів есбісти сприяли проведенню оунівської агітації. Наприклад, таке завдання від коменданта боївки СБ Василя Корнейчука-‘Калини’ у травні 1945 р. отримав станичний с. Кураш Дубровицького р-ну Дем’ян Свящевський-‘Сашик’⁵, а також станичний с. Новий Зборишів Горохівського р-ну Деонісій Шуст-‘Клен’⁶.

СБ допомагала у поширенні пропагандистських «закритих листів»⁷. Декілька десятків таких листів надіслала червоноармійцям, уродженцям Луцького р-ну, за завданням референта СБ Федора Затовканюка-‘Мирона’ його друкарка Надія Кудрик-‘Зірка’⁸. Есбісти здійснювали перевірку фактів, які надходили від окружних осередків пропаганди до редакцій крайових видань⁹.

Одним з напрямків протидії СБ ворожій пропаганді було виявлення і ліквідація осіб, які відкрито засуджували націоналістич-

² Дмитерко О. Пропагандистська діяльність ОУН і УПА в 1944–1950-х рр. Автореферат дис. к.і.н./ Львівський національний університет ім. І. Франка. — Львів, 2004. — С. 9.

³ Данилюк В. Слово — зброя: З досвіду ідеологічної підпільної боротьби ОУН-УПА на теренах Волині у 1929–1953 роках. — Луцьк: Надстир’я, 2010. — С. 49.

⁴ Архів Управління Служби безпеки України у Волинській області (далі — Архів УСБ України у Волинській обл.). — Ф. П. — Спр. 7383. — Т. 1. — Арк. 43.

⁵ Державний архів Рівненської області (далі — ДАРО). — Ф.Р-2771. — Спр. 1835. — Арк. 8.

⁶ Архів УСБ України у Волинській обл. — Ф. П. — Спр. 8996. — Арк. 8.

⁷ Ковальчук В. Агітаційні («закриті») листи Волинського підпілля ОУН(б) до цивільного населення Центральної та Східної України // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки історії Камінь-Каширицини. Наук. збірник. Матеріали XXXVII Всеукраїнської історико-краєзнавчої наукової конференції, м. Камінь-Каширський.* — Луцьк, 2010. — Вип. 37. — С. 280–282.

⁸ Архів УСБ України у Волинській обл. — Ф. П. — Спр. 7383. — Т. 1. — Арк. 14.

⁹ Стасюк О. Контроль за виготовленням та поширенням підпільних друкув у системі видавничо-пропагандистських структур ОУН (1944–1953) // *Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху.* — Львів, 2007. — Зб. 11. — С. 103.

ний рух або поширювали серед населення шкідливі для підпілля чутки. В інструкції зазначалося: «В районах шастає цілий ряд людей, які ведуть усну пропаганду шепотом проти УПА і Організації, про те, що УПА проти Радянського Союзу нічого не зробить і що це лише веде до безцільних жертв і страждань мирного населення»¹⁰. Інформацію про «большевицьких агітаторів» надавали місцеві інформатори. Житель с. **Залібівці Здолбунівського р-ну** Никон Мартинюк згадував, що колись у розмові з жінками на вулиці сказав: «Яка сильна була Німеччина, та й тій зламали хребет, а що хочуть зробити бандерівці зі своїми гвинтівками?» Наступного дня про це знали оунівці¹¹.

Особи, які відверто агітували за радянську владу, прирівнювалися СБ до ворожих агентів, тому й покарання їх було суворим. 9 серпня 1948 р. боївка СБ 'Якова' ліквідувала жителя с. Дорогобуж Гоцанського р-ну Матвія Цалковнюка, який вихваляв Радянський Союз: «Такий сильній державі як СРСР ніхто нічого не зробить»¹². Були плани ліквідувати жителя цього ж села Василя Машалая, який говорив: «Ця влада не подобається лише бандитам, а для селян кращої влади нема»¹³. У «чорні списки» СБ потрапив житель с. Мишів Іваничівського р-ну Віктор Кошлатий, який прилюдно скаржився: «...Скільки то ці бандерівці лиха накоїли, кидаючи в криниці невинних людей»¹⁴. Значна частина таких осіб, особливо німецьових, діяла несвідомо, недооцінюючи впливу ОУН(Б). 2 вересня 1946 р. учасники боївки СБ Федора Романюка-«Сагайдачного» відвідали вечорниці в с. **Синявка Турійського р-ну**, де зачитати молоді свої листівки. Почувши це, демобілізований Микола Осипенко обурився: «Єх, ви українські синки, я вас навчу!» До нього підійшов один з пропагандистів і вбив двома пострілами з пістолета¹⁵.

Нерідко оунівці вивішували жовто-блакитні прапори на громадських будівлях села. В ніч з 22 на 23 травня 1947 р. в с. **Велем-**

¹⁰ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі — ГДА СБ України). — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 23. — Арк. 46.

¹¹ Баланчик М. Ще одна криниця смерті // Шлях Ілліча (Здолбунів). — 1990. — 19 квітня.

¹² ДАРО. — Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 118. — Арк. 5.

¹³ Там само. — Спр. 115. — Арк. 19.

¹⁴ Фонди Волинського краєзнавчого музею. — Ф. С. — Спр. 952—964. — Арк. 7.

¹⁵ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 2957. — Арк. 90.

Слова Українці!

Героєм Слова!

СМЕРТЬ СТАЛІНСЬКО-БОЛЬШЕВИЦЬКИМ ОКУПАНТАМ!

Істребни!

Большевицькі люди серй забрали Вас в так звані "Істребительні батальйони", щоби Ви до-
помогли їм губувати й винищувати український народ. Єдине спасіння — це вбити Вас і бо-
вничий державний персонал і казуть Вам палити свої рідні села, вилуцьовувати одвоєли,
дівчат і дітей іх в Сибір, везуть Вас стріляти певних жінок, дітей і старців,
сестри і братів своїх українських то ісеців, братів і сестрих добрих селян та робітни-
ків. Большевицькі кажуть Вам вилуцьовувати національну свідомість українського народу, його револю-
ційно-визвольну боротьбу, а накарцях сестри України, українських повстанців, називати бандитами.

Невже ж Ви зможете виконувати таку юдню — злочинну роботу проти свого повнолено-
го народу? Невже ж Ви хотіли б бути сцими знярядям в закритих руках большевни-
цьких злодєєв в той час, коли шла Україна горить полум'ям революційно-визвольної боро-
тви проти большевицьких габителів! Невже ж Вам солодко дивитися на певинну кров
українських селян і робітників, на жорстокі муки, що їм несуть большевицькі убийи? Невже
Ви захоплюють і радуть спалити і пограбувати большевицькими загарбниками рідні села
і міста? Невже ж священицький знак Володимира Великого — Золотий Тризуб — Ви проміняли на
большевицький знак рудни й смерти — серп і молот, а боротьбу за волю українського народу на
грабж, убиство й поневолення його?

Ви священицькі захатники загарили нашу рідну землю, а народ український поневолили!
Вам вичиного й мирного життя, за що постійно борова український народ. Большевицькі
оккупанти принесли нам розбій, поневолення й смерть. Замість добробуту і господар-
ського розвитку, большевицькі принесли нам каторжну працю в колгоспах і ДСБС, страху і уті-
сних сил і міс, голод та нужду! Терор, грабж і знущання над безборонним населенням
не має меж. Большевицькі грабнички гонять внаших селях, знасильють наших жінок, гра-
бують майно, руйнують хати, а тисячі певинних робітників і селян вивозять в далекий Сибір
на поманучу смерть.

Невже ж Ви хотіли б бути свідученицями цього діюльського Дла, що йго продумали
большевицькі мерзотники, щоби знесити винищити український народ? Невже ж Ви зможете так
безжалібно пристатитися до стріли і руни, що і везуть юншому народові большевицькі окупан-
ти? Невже ж Ви позалиге ніте, щоби Ваших рідних сестер, матерей, дівчат чи знайомих зна-
сильовати чи пхабти? Невже ж Ви позалиге на те щоб Ваших братів, сестер, сусідів,
сестрих в далекий Сибір, або на примусово-каторжні роботи в Донбас не вже ж Ви не зна-
єте правдивих замірїв большевицьких злодєєв, що вони хочуть Вас використати в боротьбі про-
ти Ваших братів — українських повстанців і в винищення цілого українського народу, а описи
послати на фронт, на гарматне м'ясо, або на примусово — каторжні роботи в Донбас чи інші
примислові — робітничі центри, де Ви загинете з голоду і жажди праці? Багато вже цього й
зробили. НЕВЖЕ Ж ВИ НЕ ДУМАЛИ ІЩО ЦИМ, ЩО БУДЕ З ВАМИ ТОДІ, КОЛИ ВЕСЬ
УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД І ПІШ ПОНЕВОЛЕНИ НАРОДИ РОЗПРАВЛЯТЬСЯ ЗІ СТАЛІНСЬКО-
БОЛЬШЕВИЦЬКИМИ КАТАМИ І ЗАКРИЗУТЬ ВУЛЬНИМ ЖИТТЯМ? Ви станете тоді перед народ-
ний суд як зрадники у українського народу й Вам пощита не буде! За кожний злий вчинок зроб-
лений Вами супроти українського народу — Ви будете відповідати!

ІСТРЕБНИ! Ми кличемо Вас: кладте злочинну каторжну роботу! Перестаньте по-
матати большевицькими катим поневолювати і мордувати український народ! Ступайте на спра-
ведливий шлях! Вас кличуть рідні брати, наш народ! Станьте в обороні свого скривдженно-
жорду, що поневолення, збещенний, грабований і гнордований большевицькими злодєєрами,
жде Вашої допомоги! Вас кличуть пожари рідних міст і сіл! Вас кличуть зойки помордованих
большевицькими катим певинних жінок, дітей і старців! Помісті їхню кров! Це Ваш святий
обов'язок перед Батьківщиною і своїм народом!

Кидайте "Істребительні батальйони" і пареходьте зі зброєю в руках у ряди Української Пов-
станчої Армії, щоби спільно зі своїми братами — українськими почастацями вилуцьовати Україн-
ський народ від большевицького поневолення. Стрляйте большевицьких сатрапів з нквд та
и к г б і їх вслужників, бо не палити їм вороги українського народу! Цим Ви виправдаєте свою
присягу перед українським народом!

ПРИХОДЬТЕ, МИ ЖДЕМО ВАС!

СМЕРТЬ КРИВАВОМУ СТАЛІНОВІ І ЙОГО САТРАПАМ!
ХАЙ ЖИВЕ НАЦІОНАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ!
СМЕРТЬ ЗРАДНИКАМ, АГЕНТАМ, ШЕКОТАМ І ВИСЛУЖИКАМ НКВД!
ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА САМОСТІ НА СОЦІАЛ ДЕРЖАВА!
УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ!

Листівка до істребків, вилучена органами МГБ
у вересні 1946 р. в с. Лохичі Любешівського р-ну

че Старовижівського р-ну бойовики СБ Іван Кридинер-‘Гармаш’ і ‘Коля’ вивісили український прапор¹⁶. Подібний випадок трапився 22 січня 1949 р. в с. Горбаків Гоцанського р-ну¹⁷. Здебільшого ініціатива проведення подібних акцій належала рядовим підпільникам.

Значну увагу ОУН(Б) приділяла облаштуванню та відновленню «стрілецьких могил», вбачаючи в цьому велике пропагандистське значення¹⁸. Наприклад, через два роки після того, як в Пілганівському лісі відбувся бій боївки СБ і роти військ НКВД, на одному дереві було виявлено металеву табличку з тризубом угорі з написом: «За народ! За волю України! Тут спочивають С. П. друзі ‘Коля’, ‘Кобзар’ і ‘Андрій’, бойовики СБ ОУН, що загинули героїською смертю в нерівному бою з НКВД московсько-більшовицького наїздника в с. Новім Зборишеві району Берестечківського дня 13 березня 1946 року»¹⁹. Нерідко догляд за могилами здійснювали інформатори СБ. Так, завуч школи с. Котів Ківерцівського р-ну Ганна Бондарук у жовтні 1946 р. за завданням бойовика СБ ‘Перебенді’ зробила написи на могилі загиблих повстанців²⁰.

Намагаючись захистити «стрілецькі могили» від руйнування з боку представників радянської влади, їх інколи замінували. У жовтні 1947 р. в с. Скулин Ковельського р-ну боївкою СБ Івана Дмитрука-‘Бунтаря’ було поставлено пам’ятник загиблим повстанцям. Під час його демонтажу відбувся вибух, в результаті чого був важко поранений оперуповноважений Ковельського міськвідділу (МВ) МВС Куліш²¹. Подібний випадок трапився в с. Журавно Ковельського р-ну з дільничним МВД Семеном Самсіним²². Знаючи про неодноразові випадки замінування могил, чекісти змушували їх знищувати місцевих селян. У червні 1946 р. співробітники Козинського райвідділу (РВ) МВД дали завдання «бандпосібнику» Іванові Семенюку розкидати символічну могилу в с. Пляшева Демидівського р-ну, насипану на місці загибелі ре-

¹⁶ Архів УСБ України у Волинській обл. — Ф. П. — Спр. 5492. — Арк. 77.

¹⁷ Попенко Д. Стежкою зради // Радянське життя (Гоща). — 1979. — 13 вересня.

¹⁸ ДАРО. — Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 24. — Арк. 102.

¹⁹ Данилюк В. Пам’ятай про смерть // Молода Волинь (Луцьк). — 1993. — 11 січня.

²⁰ Архів УСБ України у Волинській обл. — Ф. П. — Спр. 6400. — Арк. 58.

²¹ Там само. — Спр. 7813. — Арк. 153.

²² Лавренко Я. Життя його не зламало, або живе Україною (спогади В. Омелянюка). — Луцьк: Твердиня, 2009. — С. 78.

ферента СБ Дмитра Казвана-‘Черника’. Самі ж чекісти в той час знаходились на безпечній відстані²³.

Пропаганду проти ОУН(б) активно провадили священники Російської православної церкви (РПЦ), які активно співпрацювали з радянськими спецслужбами²⁴. Зокрема, для виховання необхідних владі «священників» 26 жовтня 1945 р. була утворена Луцька духовна семінарія²⁵. В інструкції для СБ «Бережись агента НКВД» про таких служителів культу зазначалося: «...В проповідях проводять ворожу пропаганду про те, що всяка влада від Бога і тому їй потрібно підпорядковуватися, як волі божій, що всі ті, які піднімають руку на Богом встановлену владу, діють в угоду чорта сатанинською зброєю і тому нічого не досягнуть і лише даремно загинуть»²⁶. Духовенство РПЦ не цуралося навіть брати участь у світських заходах влади. Влітку 1947 р. у Зарічненському р-ні була організована нарада, що завершилася колективною п'ятикою за участю, з одного боку, православних священників, з іншого — секретаря РК КП(б)У Строна та командира винищувальної групи²⁷.

В умовах, коли переважна більшість місцевого населення були віруючими людьми, слова священника до пастви мали винятково важливе значення. СБ не могла допустити наступу ворога у цьому напрямку, тому діяла досить жорстко. Духівників, які активно підтримували большевиків, переважно знищували. Так, в ніч на 12 серпня 1947 р. троє бойовиків під виглядом працівників МВД забрали в ліс і вбили священника с. Лаврів Луцького р-ну Олексія Главацького, який закликав прихожан виконувати хлібопоставки²⁸.

З іншого боку, СБ мала своїх прибічників серед православного духівництва. Більшість з них у минулому належала до Україн-

²³ Руцький М. Вони виборювали волю України: історична повість. 2-ге вид., доповнене та перероблене. — Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. — С. 445.

²⁴ Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940—1960-х років: політологічний дискурс. — К.: Світогляд, 2005. — С. 67—72.

²⁵ Суцук О. Радянські державно-політичні органи та релігія і церква у Волинській області // Наукові записки. Історичні науки. — Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2008. — Вип. 10. — С. 206—207.

²⁶ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 23. — Арк. 45.

²⁷ Живюк А. «Інструменталізована церква»: використання компартійною номенклатурою представників релігійних конфесій у збройній боротьбі на Західній Волині й Поліссі у 1940-х рр. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — К., 2009. — № 2. — С. 19—20.

²⁸ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 4968. — Арк. 19.

ської автокефальної православної церкви (УАПЦ) і була симпатиками ОУН. За підрахунками уповноваженого РПЦ у Волинській обл., навесні 1947 р. 37% діючого духівництва становили священники, рукоположені протягом 1941—1945 рр., «головним чином із елементів куркульських, співчуваючих українсько-німецьким націоналістам»²⁹.

Наприклад, священник с. Крухиничі Локачинського р-ну Григорій Малишкевич, який був прихильником УАПЦ, співпрацював з боївкою СБ Дмитра Середи-Галичанина³⁰. Особливо серйозних завдань священникам СБ не доручало, оскільки вони постійно знаходилися під пильною увагою влади. Крім проведення антирадянської агітації, вони переховували підпільників, забезпечували їх харчами, надавали розвіддані. Так, священник с. Смоличів Луцького р-ну Михайло Гороховський у квітні 1945 р. переховував у своєму будинку чотирьох бойовиків СБ³¹. У священника с. Смолява Горохівського р-ну Миколи Поліщука боївка СБ Івана Стародуба-‘Остапа’ зберігала частину свого майна³².

Радянська влада намагалася економічно підірвати опозиційне духовенство, не даючи їм добрих парафій. Багатьох священників було арештовано і заслано в Сибір³³. Загалом, у післявоєнний період на території лише Волинської обл. за зв’язок з ОУН(Б) органами держбезпеки було арештовано коло 60 священників УАПЦ³⁴. Все це призвело до того, що на Волині та Поліссі, на відміну від греко-католицької Галичини, переважно залишалися духівництво, яке вороже ставилося до оунівців.

Пропагандистське протистояння між СБ та радянською владою сягало кульмінації під час проведення різноманітних політичних заходів. Найяскравіше це проявилось під час перших повоєнних виборів до Верховної Ради СРСР (10 лютого 1946 р.), що мали для влади стратегічний характер. В разі позитивного проведення

²⁹ Борщевич В. *Православна духовна верства Волині в добу радянського тоталітаризму* // Наукові записки. Історичні науки. — Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. — Вип. 14. — С. 177.

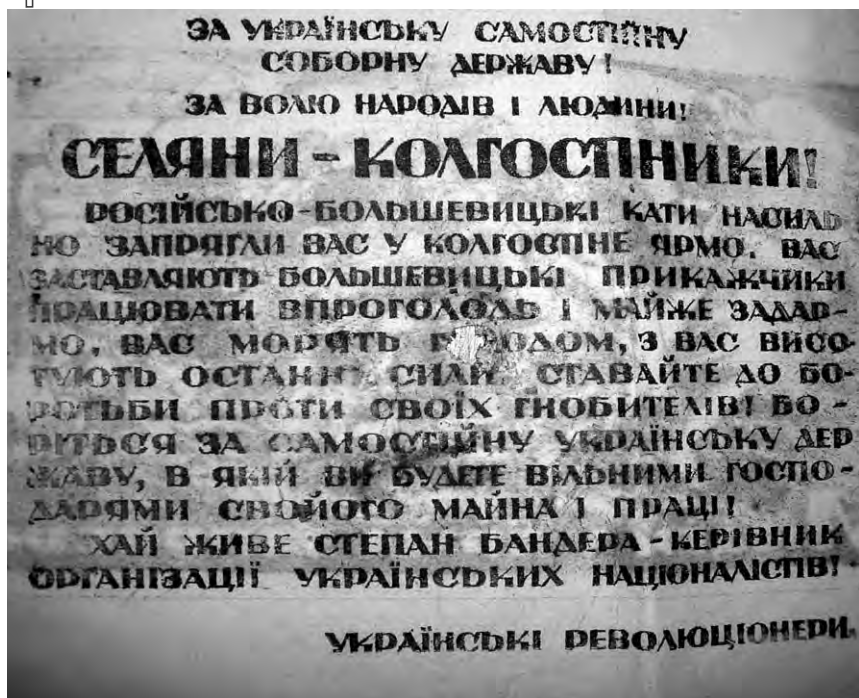
³⁰ Самчук Ф. *Пам’ять не прощає* // Радянська Волинь (Луцьк). — 1984. — 1 грудня.

³¹ Архів УСБ України у Волинській обл. — Ф. П. — Спр. 7726. — Арк. 2.

³² Там само. — Спр. 4584. — Арк. 279.

³³ Державний архів Волинської області (далі — ДАВО). — Ф. 393. — Оп. 3. — Спр. 11. — Арк. 95.

³⁴ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 57. — Арк. 73.

Пропагандистський дереворит ОУН. 1949 р.

вони мали б легітимізувати большевицьку владу в очах місцевого населення та пришвидшити радянізацію. Відповідальність за проведення виборів було покладено на партійні органи та НКВД. До передвиборчої кампанії, яка розпочалася ще у жовтні 1945 р., залучили службовців і вчителів. Військові частини отримали наказ виїхати в села та міста для охорони виборчих діляниць³⁵.

Зі свого боку, підпілля вважало за необхідне зірвати вибори. На думку оунівців, навіть у випадку невдачі така акція мобілізувала би націоналістичні сили і засвідчила, що боротьба триває. Діяльність, скеровану на зрив виборів, можна поділити на два етапи: підготовчий, коли поширювалися антирадянські листівки, збиралися розвіддані і велася підготовка до диверсій та терактів,

³⁵ Беземський Г. Перші повоєнні вибори в Західній Україні // *Горохівський вісник (Горохів)*. — 2006. — 28 березня.

та етап активних дій, коли здійснювалися напади на виборчі дільниці, на кандидатів і членів виборчих комісій³⁶.

Діяльність СБ на першому етапі тісно перепліталася з роботою референтури пропаганди. Зокрема, у підпільних друкарнях було віддруковано листівку «Що таке «найдемократичніші» сталінські вибори та кому вони потрібні»³⁷. 10 січня 1946 р. жителька с. Піски Горохівського р-ну Антоніна Шевчук за завданням референта СБ І. М. Стародуба-‘Остапа’ поширювала ці листівки в м. Берестечку³⁸.

Головним чином СБ проявила себе на другому етапі. В постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 6 лютого 1946 р. зазначалося, що оунівське підпілля намагається «не допустити місцеве населення до участі в голосуванні, ...шляхом погроз і насильств примусити виборців викреслювати в бюлетнях прізвища висунутих кандидатів...»³⁹. У ніч з 9 на 10 лютого 1946 р. на значній території Західної України оунівці зрізали стовпи ліній дротяного зв'язку, здійснили напади на військові гарнізони, підпалювали будинки, де вони розміщувалися, мінували виборчі дільниці та залізниці⁴⁰. Наприклад, на відрізку між селами Сокиричі — Озеро Ківерцівського р-ну було знищено 13 телефонних стовпів⁴¹. Григорій Войтович за завданням СБ знищив урну для голосування в с. Скриголов Горохівського р-ну⁴². Житель с. Соснівка Дубнівського р-ну Костянтин Шевчук за завданням референта СБ Василя Бакшина-‘Дуная’ мав перерізати телефонний зв'язок між місцевими військовими гарнізонами⁴³.

Незважаючи на посилену охорону кандидатів в місцеві ради, а також членів виборчих комісій⁴⁴, боївки СБ активно проводили

³⁶ Гончарук Г. *Украинские повстанцы в советских литературе и документах 1944–1953 гг.* — Одесса: Астропринт, 2004. — Ч. 1. — С. 190.

³⁷ Василенко П. *У боротьбі за волю — під бойовими прапорами УПА.* — Аугсбург, 1949. — С. 190.

³⁸ Архів УСБ України у Волинській обл. — Ф. П. — Спр. 6383. — Арк. 41.

³⁹ Веденєєв Д. *Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945-1980-ті рр.* — К.: Генеза, 2007. — С. 108.

⁴⁰ Деревінський В. *Агітаційно-пропагандивна діяльність ОУН і УПА під час виборів до Верховної Ради СРСР у 1946 році // Визвольний шлях.* — 2001. — Кн. 12. — С. 68.

⁴¹ Хотимчук Є. *Вовки у пастці // Ленінським шляхом (Ківерці).* — 1990. — 18 травня.

⁴² Архів УСБ України у Волинській обл. — Ф. П. — Спр. 4584. — Арк. 109.

⁴³ Там само. — Спр. 5412. — Арк. 153.

⁴⁴ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 4973. — Арк. 89.

індивідуальні теракти. Зокрема, у січні 1946 р. есбісти повісили голову виборчої дільниці с. Ворона Ковельського р-ну. До його тіла була прикріплена табличка «Покарав Народ!»⁴⁵. В ніч на 20 січня 1946 р. в с. Ници Старовижівського р-ну члени боївки Федора Клинового-‘Сивого’ вбили місцевого жителя Антона Кота, який розклеював передвиборчі гасла⁴⁶. Нерідко теракти за завданням СБ виконували учасники «легальної мережі» — симпатика ОУН.

Проте значні зусилля підпілля принесли досить невтішні результати: успіхи оунівців були знівельовані недемократичністю у проведенні виборів. За фактичної відсутності у «виборців» власне вибору мала місце масова фальсифікація голосування. Так, за радянськими документами виходило, що на виборчій дільниці № 134 с. Мар’янівка Горохівського р-ну на 9:30 ранку проголосувало 137 осіб — і це при тому, що в селі було лише 129 виборців⁴⁷. Значну роль також відіграло масове залучення армії, внутрішніх військ і правоохоронних органів⁴⁸. Вони не лише блокували зусилля підпілля, а й під погрозою сили забезпечували потрібну «явку виборців». Частина людей, щоб не голосувати, переховувалися у родичів, знайомих або в лісах⁴⁹.

Однак ОУН(Б) не визнавала своєї поразки. В листівці підпілля зазначалося: «Твоя боротьба в день виборів широким відгомонам прокотилась серед народів ССРСР, вона стала відома цілому світові... Тому в цей день ти переміг, Народ!»⁵⁰.

Продовжуючи протидію політичному утвердженню радянської влади у регіоні, ОУН(Б) та її спецслужба зосередили свої зусилля на зриві виборів до Верховної Ради УРСР (9 лютого 1947 р.)⁵¹. Так, у січні 1947 р. Віталій Цибульський за завданням референта СБ

⁴⁵ ДАВО. — Ф. 511. — Оп. 2. — Спр. 29. — Арк. 15.

⁴⁶ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 2955. — Арк. 20.

⁴⁷ *Війна проти народу: сталінізм на Волині 1944—1953 рр. // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Волинська область. — Кн. 1. — Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. — С. 85.*

⁴⁸ *Іщук О. Ставлення українського населення до діяльності ОУН і УПА у 1943—1955 рр. // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. — Львів, 2007. — Зб. 11. — С. 179.*

⁴⁹ *Бігун Г. Народ не забуде, народ не простить // Слава праці (Луцьк). — 1988. — 20 грудня.*

⁵⁰ *Документи збройної боротьби // На сторожі. Суспільно-політичний місячник. — Німеччина: ТПП-ОУН, січень—лютий 1948. — Ч. 1—2. — С. 48.*

⁵¹ *Motyka G. Ukrainiska partyzantika 1942—1950. Działalność Organizacji Ukrainskich Nacjonalistów i Ukrainskiej Powstanczej Armii. — Warszawa: RYTM, 2006. — S. 528.*

Костянтина Цимбала-‘Марка’ зірвав плакати з виборчої дільниці, яка розміщувалася в школі с. Чемерин Ківерцівського р-ну, а також спільно з бойовиком Іваном Зубенком-(Наливайком) побив двох школярів, які зривали оунівські листівки⁵².

Спираючись на набутий у попередніх виборах досвід протидії підпіллю, радянська влада посилила агітацію і військову присутність в регіоні⁵³. Так, на території Волинській обл. працювало 18187 агітаторів⁵⁴. На допомогу їм залучали демобілізованих червоноармійців⁵⁵. Велику увагу приділили технічному обладнанню виборчих дільниць, написанню гасел, виготовленню плакатів⁵⁶. І хоча влада оголосила про стовідсоткову явку виборців, за оцінками ОУН, їх прийшло не більше 30-40 %⁵⁷. Про запеклість протистояння свідчить той факт, що, попри обмежені можливості, підпілля у 1950 р. знову оголосило бойкот виборів до Верховної Ради СРСР⁵⁸.

Не менш активною була боротьба між радянською владою та СБ за вплив на молодь, на яку обидві сторони покладали великі надії і тому не шкодували сил. Провідник ПЗУЗ Василь Галаса-‘Орлан’ в одному зі своїх листів за 1949 р. писав: «Для нас справа виховання молодих керівних кадрів у найближчий час — питання життя та смерті»⁵⁹.

Своєю чергою, партійні органи намагалися різними методами стимулювати розвиток Всесоюзного ленінського комуністичного

⁵² Архів УСБУ у Волинській обл. — Ф.П. — Спр.6952. — Арк.16—17.

⁵³ Літопис УПА. Нова серія / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко [та ін.]. — Київ; Торонто, 2002. — Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943—1959). Кн. друга: 1946—1947. — С. 14.

⁵⁴ ДАВО. — Ф. Р-1. — Оп. 2. — Спр. 77. — Арк. 190.

⁵⁵ Сомашко О. Демобілізовані воїни на керівних роботах // Червоне Полісся (Заболоття). — 1946. — 24 лютого.

⁵⁶ Медведенко Ф. Широко розгорнути підготовку до виборів у Верховну Раду УРСР // Ленінським шляхом (Камінь-Каширський). — 1946 — 5 грудня.

⁵⁷ Літопис УПА. Нова серія / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко [та ін.] — Київ; Торонто, 2002. — Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943—1959). Кн. перша (1943—1945). — С. 236.

⁵⁸ Листівка УГВР до українських селян, робітників та інтелігенції із закликом бойкотувати вибори до Верховної ради СРСР 1950 р. // Реабілітовані історією. Рівненська обл. Кн. перша. — Київ; Рівне, 2006. — С. 216.

⁵⁹ Ішук О. Ідеологічно-виховна діяльність ОУН (Б) серед молоді (1944—1954 рр.) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — К., 2003. — № 1 (20). — С. 234.

союзу молоді (ВЛКСМ), який повинен був «мобілізувати всю молодь на повний розгром решток українсько-німецьких націоналістів»⁶⁰, а також викоринити «куркулів-саботажників»⁶¹.

Виховані на большевицькій міфології про «Павлика Морозова», піонери та комсомольці ставали сексотами. Наприклад, у Володимир-Волинському р-ні в с. Новини комсомольці повідомили прикордонників НКВД про місце знаходження залишків розгромленої сотні Василя Левочка-‘Довбуша’, а комсомолки з с. Грибовиці видали чекістам повстанський склад зі зброєю і продуктами на місцевому цвинтарі⁶². Подібні випадки були і в інших районах.

Значної шкоди ОУН завдавали керівники комсомолу і піонервожаті, які відкрито підтримували большевиків й інколи працювали резидентами радянської агентури. Як впливає з «чорних листів» СБ, секретар ВЛКСМ с. Бискупичі Іваничівського р-ну Мирон Матвійчук «прилюдно виступає проти укр. рев. руху. На зборах комсомолу говорить, що ми мусим знищити українсько-німецьких недобитків — націоналістів»⁶³.

По можливості СБ намагалася залучити частину комсомольців і секретарів ВЛКСМ до свого руху. Від жителя с. Іванове Маневицького р-ну Юрія Коця вимагали, щоб три його сини-комсомольці вступили в місцеву боївку⁶⁴. В с. Дермань Здолбунівського р-ну референт СБ Сергій Турчин-‘Трибок’ безуспішно намагався завербувати комсомольця Миколу Максися, який вмів майстерно складати вірші⁶⁵. Про успіхи СБ у здобутті прихильників серед комсомольців свідчить той факт, що на території Рівненської обл. протягом 1949 р. «за зв’язок з ОУН-УПА» з лав ВЛКСМ було виключено 147 осіб⁶⁶.

⁶⁰ Іванченко О. Куркуль — найлютіший ворог трудового селянства // *Вільне життя (Мацеїв)*. — 1947. — 17 квітня.

⁶¹ Пошила В. Робота комсомольської організації в боротьбі за хліб // *Червоне село (Колки)*. — 1946. — 14 листопада.

⁶² Климович І. Бійці невидимого фронту // *Молодий ленінець (Луцьк)*. — 1968. — 9 квітня.

⁶³ Фонди Волинського краєзнавчого музею. — Ф. С. — Спр. 952—964. — Арк. 2.

⁶⁴ Трегубов В. Жити — значить боротися // *Зоря комунізму (Маневичі)*. — 1987. — 3 червня.

⁶⁵ Мельничук Ю. Під чужим порогом. Памфлети, фейлетони, статті. — К.: Дніпро, 1974. — С. 211—218.

⁶⁶ Мазурок В. Протистояння українського націоналістичного підпілля і радянської влади на Волині у 1949—1950 роках // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*. — Острог: Національний університет «Острозька академія», 2010. — Вип. 16. — С. 246.

ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!
ЗА ВОЛЮ НАРОДІВ І ЛЮДИНИ!

РОБІТНИКИ!

Сталінські чиновники заставляють Вас виконувати непосильні норми. Ви часто голодні, обдерті, виснажені мусите працювати, щоб здобути кусень чорного хліба на прожиток для себе і сім'ї.

Сталінська влада дбає не про Вас, а про свої імперіялістичні плани. Боріться проти сталінсько-більшевицьких імперіялістів і експлуататорів за Українську Самостійну Державу і за державну незалежність і соціальне визволення всіх поневолених Московією народів.

В Українській Державі Ви будете співвласниками фабрик, будете мати в'сімнадцятигодинний день праці, високу заробітну платню, все-стороннє забезпечення і певну національну й особисту свободу.
ХАЙ ЖИВЕ ВІЛЬНЕ РОБІТНИЦТВО В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ!

УКРАЇНСЬКІ РЕВОЛЮЦІОНЕРИ

Листівка ОУН до робітників, вилучена органами МГБ
Волинської обл. в 1949 р.

Коли пропаганда не діяла, СБ застосовувала погрози. Секретер ВЛКСМ с. Карасин Маневицького р-ну Іван Матвійчук отримав від оунівців записку: «Якщо будеш з енкаведистом Кугановим переслідувати нас і втягувати молодь до комсомолу — знищимо тебе і всю твою родину з коліном!»⁶⁷. Інколи подібні погрози спрацьовували. Комсомолец з с. Мнишин Гощанського р-ну Федір Клімчук отримав від СБ попередження, після чого вже «роботи для большевиків не виконував»⁶⁸. Проти комсомольців СБ застосовувала теракти. Так, влітку 1946 р. в с. Осьмиговичі Турійського р-ну члени боївки СБ Степана Ковальчука-‘Медведя’ виявили на танцях дівчину, яка була секретарем ВЛКСМ і щойно прибула з райцентру Затурці. Її було одразу ж розстріляно⁶⁹. При проведенні терактів СБ нерідко використовувала свою агентуру серед комсомольців. Так, у липні 1946 р. комсомолец Тихон Царук з с. Чебелі Сарненського р-ну за завданням коменданта боївки Олега Примича виманив в ліс секретарку Клевівського райкому (РК) ВЛКСМ Марію Давидову, де її було вбито⁷⁰. Інколи страти відбувалися з показовою жорстокістю. Зокрема, учасники боївки СБ С. Турчина-‘Грибка’ на території Здолбунівського р-ну відрубали голову секретарю ВЛКСМ Миколі Лужницькому⁷¹.

Незважаючи на усі заходи СБ, ВЛКСМ на Волині неухильно зміцнювала свої позиції. Якщо 1946 р. на території Волинської обл. нараховувалося 13 тисяч членів ВЛКСМ, то у 1950 р. їх кількість зросла до 37,4 тисячі осіб⁷².

Крім комсомолу, значну роботу з радянізації сільської молоді Волині проводили клуби і хати-читальні (бібліотеки). Вони поєднували пропаганду з культурно-освітньою та розважальною діяльністю⁷³. Цьому намагалася зашкодити СБ. Наприклад, у липні 1948 р. боївкою Олександра Кухарука-‘Чорного’ в с. Туричани Турійського р-ну було спалено щойно збудований клуб⁷⁴. В окре-

⁶⁷ Миткалик І. *Забуттю не підвладне // Зоря комунізму (Маневичі). — 1984. — 15 листопада.*

⁶⁸ ДАРО. — Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 115. — Арк. 11.

⁶⁹ Архів УСБ України у Волинській обл. — Ф. П. — Спр. 5641. — Арк. 92.

⁷⁰ Бричкова Р. *Як веліло серце // Будівник комунізму (Сарни). — 1972. — 20 травня.*

⁷¹ Турчин І. *Обагрені кров’ю // Шлях Ілліча (Здолбунів). — 1989. — 20 липня.*

⁷² *Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область / Ред. П. Тронько. — К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1970. — С. 40.*

⁷³ Маруніч І. *Клуби і хати-читальні — вогнища культури // Вільна Україна (Торчин). — 1946. — 28 листопада.*

⁷⁴ Архів УСБ України у Волинській обл. — Ф. П. — Спр. 8912. — Арк. 204.

мих випадках есбісти вдавалися до терактів. 28 серпня 1948 р. у с. Дубрівськ Зарічненського р-ну боївкою СБ 'Гонти' було вбито завідуючого хатою-читальнею, секретаря місцевого комсомолу В. Мельниковича, а приміщення клубу підпалено⁷⁵.

Для пропаганди серед місцевого населення радянська влада широко використовувала пересувні кіноустановки. Наприклад, лише протягом 1946 р. за допомогою Рожницької районної кіноустановки фільми подивилося понад 1200 глядачів⁷⁶. Хоча кіноустановки мали примітивну апаратуру, а екранами нерідко слугували звичайні простирадла, кіно сприймалося місцевим селянством як технічне диво і викликало масовий інтерес⁷⁷. СБ небезпідставно сприймала радянське кіно як різновид большевицької пропаганди і намагалася перешкодити його поширенню. Так, 6 листопада 1947 р. в с. Омеляна Рівненського р-ну оунівці зайшли до клубу, де демонстрували кінофільм, розбили кіноапарат, а людям зачитали протиколгоспну листівку⁷⁸. Подібний випадок відбувся в ніч з 3 на 4 травня 1948 р. в с. Руда Красна Рівненського р-ну, коли під час демонстрації кінофільму «Тринадцять» до клубу увірвалися бойовики і вбили начальника Клеванського РВ кінофікації А. Шпица та кіномеханіка М. Анцифера⁷⁹. Протидія большевицькій пропаганді в цьому напрямку не обмежувалася диверсійно-терористичними акціями. СБ намагалася вербувати серед працівників радянської кінофікації власну агентуру. Зокрема, у червні 1947 р. за завданням реф. СБ Прокопа Штандера-Гудзика працівники Шацької районної кінофікації Іван Терета і Андрій Копитко розбудовували осередки ОУН в селах Ростинь, Піще і Острів'я⁸⁰. Наприкінці 1946 р. боївкою СБ Івана Василюка-Метелика був завербований кіномеханік Турійської пересувної кіноустановки, який поширював оунівську літературу⁸¹.

⁷⁵ Шевченко Є. В пам'яті нашої // Радянське Полісся (Зарічне). — 1981. — 2 липня.

⁷⁶ Загадченко М. Покращити кінообслуговування селян // Більшовицький шлях (Рожиче). — 1946. — 21 листопада.

⁷⁷ Вельма М. Ковельщина повоєнна. Люди, події, факти : історико-краєзнавчі нариси. — Луцьк: Надстир'я, 2009. — С. 53.

⁷⁸ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 4964. — Арк. 213.

⁷⁹ Літопис УПА. Нова серія / Ред. рада: П. Сохань, П. Потічний [та ін.] — Київ; Торонто, 2003. — Т. 6: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. (1943—1959). Кн. третя: 1948. — С. 145.

⁸⁰ Архів УСБ України у Волинській обл. — Ф. П. — Спр. 4598. — Арк. 294.

⁸¹ Данилюк В. Слово — зброя... — С. 48.

Щодо завклубів, то їх намагалися залучити до підпільної роботи або хоча б змусити не проводити радянської пропаганди. Ставлення до таких осіб характеризують слова бойовиків СБ, звернені до завклубом с. Оса Турійського р-ну Йосипа Берекети 6 червня 1948 р.: «Ти — комсомолец, а тому волею чи неволею, але виконуєш завдання комуністів і тим робиш злочин перед українським народом, але ти ще молодий і тобі треба жити. Ми добре знаємо, що рано чи пізно ти будеш з нами тому, що народ скоро помститься комуністам, а тебе зараз, як молодого хлопця, можна схилити, куди хочеш»⁸².

В окремих випадках тих завклубів, які вперто не зважали на попередження СБ та продовжували вести радянську пропаганду, а крім того, підозрювалися у співпраці з чекістами, показово жорстоко карали. Взимку 1948 р. молодь зібралась на вечорниці в землянці жителя с. Полонка Луцького р-ну Євгенії Мельник. Зайшла сюди і Валентина Амосова, яка приїхала з Казахстану за комсомольською путівкою і працювала завклубом. Там вона випадково зустріла референта СБ Дмитра Римарчука-‘Неситого’, він намагався її агітувати, але безуспішно, а після звелів нікому не казати про їхню розмову. Проте комсомолка негайно повідомила про цей випадок голові сільради Олексію Данилюку, який працював на СБ⁸³. Есбівці і раніше підозрювали, що Амосова працює з органами МГБ, і останній випадок це підтвердив⁸⁴. Сексотку було вирішено покарати привселюдно. Увечері 29 лютого 1948 р. в сільському клубі були танці⁸⁵. Безпосередній свідок подій Григорій Лаць розповідав, що ‘Неситий’, зайшовши в приміщення, витягнув на середину залу сексотку, вихопив з-за халяви ніж і наніс їй декілька ударів в груди і спину⁸⁶. Потім вистрілив в голову з автомата. Але, оскільки після цього вона подавала ознаки життя, він дострілив її з пістолета⁸⁷.

⁸² Архів УСБ України у Волинській обл. — Ф. П. — Спр. 6383. — Арк. 17.

⁸³ Удахін П. Тривожні роки. Записки чекіста // Радянська Волинь (Луцьк). — 1971. — 12 листопада.

⁸⁴ Вербич В. Будь, історіє, правдою // Народна трибуна (Луцьк). — 1993. — 18 серпня.

⁸⁵ Якименко М. Не забудемо, не простимо // Слава праці (Луцьк). — 1978. — 21 березня.

⁸⁶ Бовкун Г. Хто ж був ворогом нації? Свідчать архівні документи // Радянська Волинь (Луцьк). — 1989. — 15 вересня.

⁸⁷ Удахін П. Тривожні роки... — 1971. — 12 листопада.

Важливу роль у розвитку большевицької пропаганди на селі відігравали школи. У зв'язку з активною розбудовою в регіоні україномовного шкільництва, педагогічних працівників катастрофічно не вистачало. Тому їх масово почали направляти працювати на Волинь з інших регіонів (переважно східних та центральних областей УРСР). Протягом 1946—1947 рр. в Волинську обл. приїхало 765 учителів, а в 1948 р. — більше тисячі⁸⁸. Вони відразу включилися в пропагандистську роботу. Рекомендувалося навіть закріпити за кожним вчителем певні частини села⁸⁹. Головним завданням шкіл було забезпечення ідеологічного виховання місцевої молоді. Віктор Левкович, дитинство якого пройшло у повоєнні роки в с. Жадень Дубровицького р-ну, це описує так: «Із всього, що проходило в селі, у нас, дітей, склалося враження, що якщо в дядька Сендера забрали волів і коня, значить він зробив щось неправильно. Якщо енкаведисти забрали дядька Максима, — значить дядько Максим поганий чоловік, а той, хто вбив дядька Назара, — бандит, так як дядько Назар виконував всі накази влади»⁹⁰.

Саме тому ОУН намагалася контролювати навчання школярів⁹¹. Директорам, завучам і вчителям шкіл надсилалися індивідуальні попередження⁹², в яких вимагали утримуватися від «використання виховних моментів» і не ображати релігійні і національні почуття молоді. В листах до вчителів забороняли вести антирелігійну пропаганду, брати участь у «большевицьких святкуваннях», вивчати радянські вірші і пісні, закликали «відкинути всяку гниль большевицького виховання»⁹³. В листі Василя Кука-‘Леміша’ до Василя Галаси-‘Орлана’ за вересень 1950 р. зазначалося: «На шкільну молодь потрібно впливати, навчати боротися її з юних років, зму-

⁸⁸ Бортніков В. Культурно-пропагандистська діяльність органів влади на Волині у повоєнний період // Літопис Волині. Всеукраїнський часопис. — Луцьк: РВВ «Вежа» ВДУ ім. Л. Українки, 2008. — Ч. 5. — С. 25.

⁸⁹ Домарецький А. Учителі підвищують ідейно-політичний рівень // Радянський прапор (Теремно). — 1948. — 28 листопада.

⁹⁰ Левкович В. На Жаденской земле. Автобиографические очерки. — Ровно: Листа-М, 2002. — С. 55.

⁹¹ Інформатор. Видання Проводу ОУН на ПЗУЗ. — 1948. — Ч. 2. — С. 194.

⁹² Грегова С. Освіта в західноукраїнському регіоні (друга половина 1940-х — перша половина 1950-х рр. XX ст.). Автореферат дис. к. і. н. / Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2004. — С. 13.

⁹³ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 1716. — Арк. 4.

шувати бойкотувати піонерські та комсомольські організації, різні свята на честь “Совітів”, співати революційні пісні і наперекір вчителям молитися. Вийняткову увагу приділяти середньо-шкільній молоді. Це майбутній актив нації... В роботі з молоддю необхідна максимальна обережність, продуманість і перевірка надійності (особливо, коли молодь переходить на нелегальне положення)»⁹⁴.

Щойно прибулих на роботу в село німецьких вчителів есбісти перевіряли в ході усної бесіди. Референт СБ С. І. Ковальчук-‘Медвідь’ на початку грудня 1946 р. ввечері зайшов до будинку вчительки с. **Осьмиговичі Турійського р-ну Світлани Волчук**. Запитав, звідки вона родом, чи давно працює в школі, і записав усе в блокнот⁹⁵. До вчительки Софії Дележал, яка прибула працювати з Хмельницької обл. в с. Смига Дубнівського р-ну, зайшли двоє бойовиків, запитали, звідки вона родом, чого буде вчити дітей, і попередили: «Тільки щоб ніякої політики, Ваше діло вчити писати і читати»⁹⁶.

Під час візитів до вчителів есбісти наказували зберігати все почуте в таємниці. Так, 11 грудня 1948 р. в с. **Матіївка Гоцанського р-ну** вони попереджували вчительку-східнячку М. Плуженко: «Очевидно, вам страшно, у вас немає певності, хто ми — повстанці чи большевицька опергрупа. На те ради немає. Всякі наші умовляння і переконування про те, що ми повстанці, не можуть бути для вас переконливим аргументом, бо так запевняти потраплять і большевики. Тому ми цього й не робимо. Ваше діло — слухати уважно все те, що ми будемо вам розповідати... Ви не повинні і не смієте зголосити на МГБ про наші відвідини. Цього ви не смієте зробити не тільки з уваги на нас, але й з уваги на себе. Якщо зголосите, вас почнуть допитувати, підозрівати, сподіваючись, що наша розмова могла зробити переворот у вашій душі. Вони заплутають вас у сіті агентурної роботи. А там... знаєте чим воно кінчається»⁹⁷.

Вчителів, які проводили радянську пропаганду в школах, попереджували, вимагали, щоб вони виїхали з села. За невиконання

⁹⁴ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 57. — Арк. 60.

⁹⁵ Архів УСБ України у Волинській обл. — Ф. П. — Спр. 5641. — Арк. 138.

⁹⁶ Логодзінський С. Берізка // Червоний прапор (Рівне). — 1974. — 16 квітня.

⁹⁷ Плуженко М. У Новому світі // За Волю нації (літературний журнал). Видання ОУН на ПЗУЗ. — 1951. — Ч. 8. — С. 12—13.

Дереворит ОУН, вилучений органами МГБ
в Камінь-Каширському р-ні у 1949 р.

наказу загрожувало суворе покарання. Референт СБ Іван Лобода-‘Хмара’ з кількома бойовиками ввечері зайшли до вчительки-єврейки, яка працювала в с. Скреготівка Ківерцівського р-ну. Аби підкреслити, що вони не «зграя бандитів», есбівці одягнули найкращий одяг, начистили чоботи, вбрали під шинелі модні на той час білі шарфи. Зрозумівши, що добровільно співпрацювати вчителька не погодиться, ‘Хмара’ дав їй 24 години, щоб виїхала з села⁹⁸. Учасники боївки СБ Миколи Мокача-‘Твердого’ прийшли до вчительки-східнячки в с. Велика Глуша Любешівського р-ну і змусили її написати крейдою на дошці великими буквами: «Сталін — собака. Собаці — собача смерть». Наступного дня вона виїхала з села⁹⁹. Найчастіше пропагандистам-вчителям підкидали погрозливі записки. Наприклад, 15 травня 1952 р. біля будинку директора школи с. Лишнівка Маневицького р-ну було залишено анонімного листа з наказом покинути роботу і негайно виїхати з села, інакше йому загрожуює смерть¹⁰⁰.

⁹⁸ Твердий Ю. Скреготівці на Волині // Волинь (Луцьк). — 1995. — 14 лютого.

⁹⁹ Буцик П. Сліди катів осатанілих // Нове життя (Любешів). — 1989. — 29 січня.

¹⁰⁰ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 1718. — Арк. 129.

У випадках, коли попередження ігнорувалися, звинувачених знищували. Переважно в таких випадках вчителів звинувачували у співпраці з чекістами. В ніч на 25 грудня 1946 р. боївка СБ Бориса Янчика-‘Жука’ арештувала в с. Велика Медвежка Ківерцівського р-ну вчительку А. І. Скорупську, яка була інформаторкою Колківського РВ МГБ. Зранку її тіло знайшли в лісі¹⁰¹. Серед ліквідованих СБ вчителів були особи, які брали безпосередню участь у боротьбі з оунівським підпіллям. У списку ліквідованих СБ згадується фізрук школи с. Підріжжя Старовижівського р-ну Олег Гопанчук, який «активно допомагає більшовикам в боротьбі проти українських повстанців»¹⁰². За це ж 19 листопада 1949 р. есбістами було закатовано фізрука школи с. Бокийма Млинівського р-ну Миколу Басенка¹⁰³. В окремих випадках ліквідовувалася ціла сім’я. За завданням бойовика СБ Миколи Корнилова-‘Миколи’ учасники «легальної мережі» з с. Коршів Луцького р-ну Аркадій Захарчук і Зіновій Жовтобрюх повинні були наприкінці 1947 р. здійснити теракт щодо директора школи Георгія Сердюка та його сім’ї¹⁰⁴.

У «боротьбі за молодь» СБ намагалася також протидіяти набору 15-16 річних юнаків і юначок на фабрично-заводське навчання (ФЗН) і промислові об’єкти Донбасу. Особливістю цих шкіл була майже військова організація, щоправда, без зброї. До лав цих шкіл не приймали, а «мобілізували». Зокрема, станом на І квартал 1948 р. в школи ФЗН з Волинської області було призвано 2 604 особи¹⁰⁵. За ухилення від призову або втечу з місць навчання передбачалася карна відповідальність. Випускники шкіл ФЗН, ремісничих і залізничних училищ знали, що після закінчення ймовірність повернутися додому невелика, тому вони робили все, щоб уникнути скерування на роботу, не доїхати до місця призначення тощо. В першу чергу їх відштовхували важкі матеріально-побутові

¹⁰¹ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 4968. — Арк. 1.

¹⁰² Вельма М. Жовтоблакитники без маски // Сільські новини (Стара Вишівка). — 1977. — 18 січня.

¹⁰³ Чернов О. Стогін мертвих криниць // Вісті Рівненщини (Рівне). — 1994. — 28 січня.

¹⁰⁴ Архів УСБ України у Волинській обл. — Ф. П. — Спр. 4483. — Арк. 249.

¹⁰⁵ Ярош Б. Репресивно-каральна система СРСР у повоєнний період та особливості її прояву на Волині // Реабілітовані історією: Збірник наукових статей і матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. — Луцьк, 5–6 грудня 2002. — С. 49.

умови, які нагадували долю «остарбайтерів» у нацистській Німеччині¹⁰⁶.

Користуючись непопулярністю ФЗН, підпільники закликали юнаків залишати навчання або роботу і приєднуватися до підпілля. Ці заклики знаходили розуміння у волинцян. Так, житель с. Видричі Ратнівського р-ну Андрій Протасюк, що працював на підприємстві вугільної промисловості в м. Караганда, отримавши короткотермінову відпустку додому у березня 1947 р., вирішив у Караганду не повертатися, перейшов на нелегальне становище і влітку того ж року вступив до складу боївки Степана Капачука-‘Панаса’¹⁰⁷. Житель с. Ягідне Турійського р-ну А. Остапюк 14 липня 1948 р. при зустрічі сказав бойовику Миколі Данилюку-‘Діду’: «Знав би я, що будуть забирати на роботу в Донбас, то пішов би в боївку»¹⁰⁸. Чекіст Павло Судоплатов у мемуарах згадував, що попереджував Микиту Хрущова про негативні наслідки примусових мобілізацій молоді на навчання, які підштовхували багатьох до поповнення оунівського підпілля. Натомість він пропонував ввести спеціальні паспорти для мешканців Західної України, однак ця ідея партійним керівництвом була проігнорована¹⁰⁹.

Проте місцеві жителі, жертви репресій радянської влади та СБ, живучи поряд один з одним, згодом змушені були примиритися. Вчителька школи с. Великий Олексин Рівненського р-ну Ганна Кононенко згадувала про бойовиків, які вбили її сестру: «Всі свої, місцеві. Знаю я їх всіх. Могла б і імена назвати, та не буду. Не тому, що боюся. А заради дітей їхніх та онуків. Бо ж багато з них — учні мої колишні...»¹¹⁰.

Використовуючи масову підтримку місцевого населення та його незадоволення діяльністю большевиків, фанатичну відданість підпільників своїм переконанням, есбісти та ОУН(б) загалом доволі тривалий час ефективно протидіяли потужній радянській

¹⁰⁶ Смольницька М. Матеріально-побутове становище робітників і службовців підприємств важкої промисловості України (1943—1950 рр.) // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. — Вип. 14. — С. 85—92.

¹⁰⁷ Архів УСБ України у Волинській обл. — Ф. П. — Спр. 4852. — Т. 1. — Арк. 2.

¹⁰⁸ Там само. — Спр. 2483. — Арк. 97.

¹⁰⁹ Судоплатов П. Спецоперації. Лубянка и Кремль 1930—1950 годы. — М.: Современник, 1997. — С. 116.

¹¹⁰ Колобов Г. «Вбивали свої, місцеві» // Червоний прапор (Рівне). — 1991. — 8 травня.

пропаганді. Однак сили виявилися нерівними. Підпілля поступово втрачало позиції і, вичерпавши ресурси, змушене було припинити активний спротив. Запекле протиборство ОУН і радянської влади в ідейно-пропагандистській площині ще довго тривало в комуністичній і діаспорній націоналістичній пресі.

Характеризуючи боротьбу СБ з большевицькою пропагандою, слід зазначити, що вона здійснювалася радикальними засобами, передовсім силовими. При цьому важливу роботу виконувала інформаційна мережа, яка взаємодіяла з боївками СБ. Пропагандистські зусилля підпілля сконцентрувало на ключових напрямках: протидії виборам, розвитку комсомолу, здійснення впливу на школи, заклади культури, православне духовенство.